

Beata Adrjan

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
beata.adrjan@gmail.com

Założenia programowe jako kontekst kultury szkoły (w perspektywie prawdy i czasu) na przykładzie Polski i Ukrainy

Summary

Programme assumptions as school culture connects (from the perspective of truth and time) in the example of Polish and Ukrainian schools

In this article I have shown the programme assumption as part of school culture. Through Edgar Schein's Model of Organizational Culture I have made an analysis of: programme, students' book, and teachers' book. I have compared them by interpretation based on the foundation of truth and time (from E. Schein Model). The result is that both school cultures have a similar foundation based on passing (time) and objectivism (truth). It means that our countries (Poland and Ukraine) after almost 25 years of freedom from soviet ideology up to now are at the same stage of thinking about school.

Słowa kluczowe: kultura szkoły, kategorie prawdy i czasu, model kultury organizacyjnej E. Scheina, analiza porównawcza założeń programowych szkoły

Keywords: school culture, foundation of truth and time, E. Schein Organizational Culture Model, comparative analysis of programme assumptions of school

Zamierzeniem podjętym w tym artykule jest ukazanie założeń programowych szkoły jako elementu jej kultury. Moim celem jest pokazanie podstawowych dokumentów szkoły polskiej i ukraińskiej w perspektywie koncepcji modelu kultury organizacyjnej Edgara Scheina. Aby to zrealizować, wybrałam porównywalny materiał badawczy, tj. dokumenty obowiązujące w szkołach na Ukrainie i w Polsce: program nauczania, podręczniki oraz materiały dla nauczyciela.

Kultura szkoły

Kultura w perspektywie antropologicznej rozumiana może być jako „konfiguracja wyuczonych zachowań i ich rezultatów (...) podzielanych i przekazywanych przez członków danego społeczeństwa” (Linton, 2000: 47), „kolektywne zaprogramowanie umysłu, które

odróżnia ludzi jednej grupy od innej” (Hofstede, Hofstede 2007: 17) czy „wzorec podstawowych założeń (...) sprawdzonych w działaniu i przekazywanych nowym członkom jako właściwy sposób postrzegania, myślenia i odczuwania” (Schein, za Tuohy 2002: 23). Kultura w takim ujęciu jest całością, systemem, konfiguracją czy układem. Zawsze także dotyczy grupy ludzi w taki sposób, że stanowi cechę różniącą jedną grupę ludzi od innych. Relacje między szkołą a kulturą można rozpatrywać z w wielu perspektyw. Przede wszystkim szkoła jest usytuowana w określonej kulturze, charakterystycznej dla społeczeństwa, w którym funkcjonuje. Możemy tu mówić o kulturze materialnej, mentalnej, ideologicznej czy moralnej. Inną perspektywą kulturową jest widzenie szkoły jako instytucji oświatowej, uwikłanej w kulturę systemowego zarządzania oświatą poprzez standardy nauczania, dokumenty, przepisy, programy. Szkoła wreszcie sama wytwarza kulturę, która jest niejako kombinacją wartości danych szkole z zewnątrz i przez nią wewnątrz wytwarzanych. I to ostatnie podejście pokazuje szkołę i jej relacje wobec kultury w aspekcie antropologicznym; jest całością, systemem, dotyczy pewnej grupy ludzi i odróżnia tę grupę od innych. Kultura szkoły jako instytucji, w której przez wiele lat kształtuje się dzieci i młodzież, wydaje się być warta analizy badawczej.

Model kultury organizacyjnej, którym posługuję się w tym artykule, wywodzi się z teorii zarządzania. Jest ona (kultura) definiowana w sferze symbolicznej i aksjologicznej. W sferze symbolicznej oznacza system zbiorowo akceptowanych znaczeń (odnoszących się do symboli, języka, ideologii, wierzeń, systemów wiedzy, rytuałów i mitów), a w sferze aksjologicznej jest podzielanym zbiorowo systemem wartości oraz związanym z nimi obowiązującymi normami funkcjonującymi w danym czasie i w danej grupie (Konecki 1985: 237). Do pedagogiki pojęcie kultury organizacyjnej wprowadził wraz z wydaniem książki „Dusza szkoły” David Tuohy (2002). Autor w swojej pracy posługuje się modelem kultury organizacyjnej Edgara Scheina. Kultura organizacyjna, w tej koncepcji, przedstawiona jest symbolicznie w postaci trójwarstwowego trójkąta. Najwyżej w trójkącie, na jego szczycie umieszczona warstwa, najmniej pojemna i najbardziej zauważalna, to obszar wytworów – efektów jej istnienia: językowych, behawioralnych i materialnych. Kolejną warstwą (środkową w trójkącie) są normy i wartości, które warunkują wytwory i są częściowo widoczne i uświadamiane przez uczestników kultury. U podłoża całego gmachu kultury, należące do trzeciej, najniższej położonej i najrozleglejszej warstwy, znajdują się założenia: o związkach z otoczeniem, o naturze ludzkiej, o naturze ludzkich działań, dotyczące prawdy i czasu i o związkach między ludźmi. Ta warstwa kultury jest całkowicie niewidoczna i nieuświadamiana przez członków kultury (Kostera i in. 2000: 373).

Z przedstawionego powyżej modelu kultury szczegółowo została poddana analizie warstwa założeń. Schein wyodrębnia w niej pięć podobszarów: założenia o relacjach szkoły z otoczeniem, założenia o naturze ludzkiej, założenia dotyczące prawdy i czasu oraz założenia dotyczące relacji między ludźmi. Badanie wymienionych założeń jest więc badaniem efektów działania kultury szkoły, a zarazem próbą odkrycia znaczenia, rozumienia, nazwania czy odkrycia bazy, fundamentów, na których owa kultura została zbudowana.

W niniejszym opracowaniu przyjmuję założenia dotyczące prawdy i czasu jako narzędzie opisu fragmentu kultury szkoły na przykładzie szkół polskiej i ukraińskiej.

Materiał badawczy

Materiał badawczy, który wybrałam do analizy, to dokumenty programowe, podręczniki w i materiałów dla nauczyciela. Miałam do materiałów ukraińskich: programu, przewodnika dla nauczyciela dla klasy pierwszej, podręcznika do matematyki do klasy pierwszej, elementarza i podręcznika do edukacji społeczno – przyrodniczej. Aby umożliwić porównanie, wybrałam w tym zakresie dokumenty obowiązujące w szkole w Polsce: podstawę programową z 2008, przykładowy podręcznik, wydawany przez renomowane wydawnictwo (WSiP) oraz przewodnik dla nauczyciela (wydawany w zestawie z podręcznikiem).

Szczegółowe nazwy dokumentów ukraiński to: program nauczania (*Programi dla serednioj zagalnooswitnoj szkoły 1–4 klasi*), plan pracy dydaktycznej dla nauczyciela każdej z czterech klas (*Kalendarne planowania*). Obowiązujący obecnie ukraiński program został opublikowany w 2006 roku, więc jest dokumentem stosunkowo nowym. Jest obszerny, zawiera aż 500 stron. Treści kształcenia podzielone są na przedmioty. Szczegółowo podane są treści i cele kształcenia dla każdego przedmiotu z podziałem na klasy wraz z wykazem kompetencji zapisanych w postaci celów operacyjnych, które uczeń w każdym zakresie treściowym ma za zadanie opanować. Szczegółowo jest rozpisana liczba godzin do realizacji każdego z przedmiotów. Autorami programu są osoby zatrudnione w Instytucie Pedagogiki Ukrainy, każdy przedmiot ma innego autora. Program jest zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy. Analizowałam także zawartości podręczników¹. Aby umożliwić porównanie podobnych materiałów, wybrałam z propozycji ukraińskich materiały dla pierwszej klasy: elementarz (*Bukwar*), książkę do matematyki (*Matematika*) oraz książkę (*Wikoneczko*) do przedmiotu *Ja i Ukraina* (odpowiednik edukacji społeczno – przyrodniczej). Podręczniki w szkole ukraińskiej są jednakowe dla wszystkich uczniów w całej Ukrainie i są dopasowane zawartością do wymogów zamieszczonych w jedynym obowiązującym programie. W zestawie podręczników nie ma zeszytów ćwiczeń. Materiały do czytania są dość jednorodne w obszarach leksykalnym i tematycznym. Dominują treści związane z pielęgnowaniem tradycji narodowych, wiele tekstów nawiązuje do kultury ludowej, zarówno w zakresie pracy (prace związane z rolnictwem), jak i tradycji ludowych (zwyczaje, święta, tradycyjne przekazy słowne, pieśni, legendy, bajki ludowe). *Bukwar* (Elementarz) zawiera biografie narodowych wieszczów także akcentujące tradycyjne wartości. W elementarzu znajdują się kolejne litery do nauczenia się przez dzieci. Teksty do czytania zawierają litery, które zostały przez dzieci wcześniej poznały. Szata graficzna podręcznika jest dość jednorodna w zakresie kolorystyki, jak i grafiki. Podręcznik do matematyki zawiera jednostki tematyczne rozpoczynające się definicją każdego pojęcia. Począwszy od pierwszej liczby dzieci zapoznają się z definicją pojęcia podsta-

¹ Podręczniki w szkole początkowej są własnością Państwa i są wypożyczane dzieciom na czas nauki (od 2014 w Polsce także zaczyna obowiązywać ten sposób „zarządzania” podręcznikiem).

wowego. Materiały dla nauczyciela w szkole ukraińskiej to „Plan – Kalendarz” (w języku ukraińskim *Kalendarne Planuwannia*) oraz książka dla nauczyciela. Tematy zajęć są kolejno zaplanowane. Treści, które ma za zadanie zrealizować na lekcji nauczyciel, są szczegółowo podane z podziałem na przedmioty. *Kalendarne Planuwannie* zawiera także zaplanowane wypowiedzi nauczyciela w postaci scenariusza z pełnymi frazami, których ma użyć na lekcji wraz z didaskaliami, jak się podczas wypowiedzania poszczególnych kwestii zachowywać².

W związku z tym, że na Ukrainie jest program jednakowy dla wszystkich szkół, a w Polsce porównywalnego do programu ukraińskiego nie ma (jest wiele programów), dla potrzeb artykułu przyjąłem dokument także jednorodny, obowiązujący w całej Polsce – podstawę programową. Zreformowane cele i treści kształcenia zostały zdefiniowane w *Rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*. Zostało ono opublikowane w Dzienniku Ustaw nr 4, poz. 17 z dnia 15 stycznia 2009 r. Nowa podstawa (obecnie wydana już w wersji z poprawionej *Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 maja 2014 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół*), została przygotowana wraz z reformą „Szkoła Przyjaźnie Wymagająca” wprowadzającą od 2009 sześciolatki do klasy pierwszej. Podstawa programowa z 2009 roku, którą tutaj analizuję, była dokumentem dość pospiesznie przygotowanym, pomysł wcześniejszego rozpoczynania nauki w szkole przez sześciolatki powstał w ministerstwie oświaty i został opublikowany na stronach ministerstwa wiosną roku 2008, a już od 2009 roku wszystkich uczniów obowiązywała podstawa programowa przystosowana do sześciolatków. Wybrałam tę część dokumentu, która została przeznaczona dla pierwszego etapu edukacji, czyli dla klas od pierwszej do trzeciej szkoły podstawowej. Nie są w nim wyodrębnione przedmioty, zgodnie z założeniami kształcenia zintegrowanego, zamiast nich są obszary edukacji (m.in. edukacja polonistyczna, matematyczna, społeczna, przyrodnicza, muzyczna informatyczna etc.). Zawarto w *Podstawie...* cele (sformułowane w postaci celów operacyjnych), które uczeń powinien opanować po klasie pierwszej i po klasie trzeciej (w rozporządzeniu z 2014 tylko po klasie trzeciej). Polska podstawa programowa zamieszczona jest na stronach internetowych Ministerstwa Edukacji Narodowej. Jest zawarta na dwudziestu stronach. Nie zamieszczono w niej danych autora tekstu. Podręczniki polskie, które poddałam badaniu, to w języku reformy *pakiet edukacyjny* Wydawnictw Szkolnych i Pedagogicznych „Wesoła szkoła i przyjaciele”, także adresowany dla klasy pierwszej³. Pakiet był zapisany w podstawie programowej jako obowiązkowy w realizacji zadań szkoły, zgodnie z podstawą programową z 2009

² Materiały ukraińskie zostały przeze mnie szczegółowo zaprezentowane w artykule: *Szkoła początkowa na Ukrainie. Analiza dokumentów*. „Problemy Wczesnej Edukacji” 2011, nr (13), s. 53–62.

³ Od roku 2014 obowiązuje w pierwszej klasie podręcznik ministerialny, jednakowy dla wszystkich uczniów. Alternatywnie mogą zostać zatwierdzone podręczniki wcześniej dostosowane do nowej podstawy programowej, w tym analizowany podręcznik „Wesoła szkoła i przyjaciele”.

roku, w pakiecie jest podręcznik (w pięciu częściach) wraz z ćwiczeniami, przystosowany do nauczania we wszystkich obszarach edukacyjnych (polonistycznym, matematycznym, społecznym, przyrodniczym, plastycznym, technicznym i muzycznym, komputerowym). Tematyka tekstów do czytania przez dzieci jest niezbyt różnorodna, skoncentrowana na życiu codziennym, rodzinie, szkole, bezpiecznym spędzaniu wolnego czasu oraz skupiona wokół kalendarza (pory roku, święta, szczególne dni). Do każdego pakietu dołączone są zeszyty ćwiczeń w postaci kart pracy. Materiały dla nauczyciela są przygotowane tematycznie, zgodnie z treścią podręcznika w postaci *Rozkładu materiału*. Jednostka lekcyjna jest zawarta w „zadaniach – propozycjach” do wykonania przez dzieci po przewodnictwem nauczyciela. Materiały dla nauczyciela szczegółowo, zgodnie z treścią podręcznika, instruują, w jaki sposób należy prowadzić zajęcia (są zawarte w nim także ćwiczenia – propozycje niezależne od treści podręcznika; zabawy ruchowe, zagadki, materiały do czytania przez nauczyciela etc.).

Model interpretacyjny zgromadzonego materiału badawczego

Narzędzie, które przyjąłem do obserwacji założeń programowych, zaczerpnęłam z wyżej już omówionej koncepcji kultury organizacyjnej E. Scheina. Zająłem się warstwą najgłębszą, fundamentem kultury, czyli założeniami. Autor koncepcji wymienia wspomniane już w tym tekście grupy założeń (o związkach z otoczeniem, o naturze ludzkiej, o naturze ludzkich działań, dotyczące prawdy i czasu i o związkach między ludźmi). Do analizy wybrałem założenie dotyczące prawdy i czasu. Założenie to pokazuje podstawy epistemologiczne, na jakich szkoła buduje rozumienie wiedzy jako prawdy o świecie; „wiedza uobecnia prawdę, która znajduje się gdzieś na zewnątrz, poza nią” (Zybertowicz, 1995: 74). Szkoła realizuje program o określonym kształcie, w którym pogląd na naturę prawdy i czasu jest kluczowy. Prawda jest tu rozumiana dychotomicznie, jako wartość poznawcza przysługująca sądom i określająca jakość zdobywanej wiedzy; prawda obiektywna jest niezależna od konkretnego doświadczenia, ponadludzka i uniwersalna, natomiast subiektywna jest konstruowana osobiście i społecznie, zależna od interpretacji i przekonań (Tuohy, 2002: 31). Takie rozumienie prawdy można porównać do sporu epistemologicznego empiryzmu z realizmem. Zadać tu należy pytanie, jaką opcję rozumienia prawdy szkoła preferuje, czy akceptuje się w szkole prawdę subiektywną; osobiście konstruowaną, czy pyta się uczniów o ich rozumienie świata, czy pobudza się ich do własnych konstruktywów myślowych w poszukiwaniu prawdy. Czy może raczej szkoła koncentruje się na przekazaniu uczniom prawdy obiektywnej (choć nie tylko uczniom, rozumienie prawdy przecież dotyczy także nauczycieli), jedynej, pełnoprawnej, owej uniwersalnej wersji prawdy? Czy szkoła daje uczniom do przyswojenia zewnętrzne znaczenia, skonstruowane przez innych, uznane za prawdziwe i niezmiennie?

Drugim wymiarem omawianego założenia jest czas. W koncepcji kultury Scheina jest on rozumiany z perspektywy wartości przypisywanej teraźniejszości, przeszłości czy przyszłości. Kultura może więc być zorientowana na przeszłość, na przyszłość lub teraźniej-

szość (Tuohy, 2002: 32). Czas jest traktowany jako sposób myślenia o świecie, jako właściwa ludziom metoda organizowania obserwacji i doświadczeń (Sztompka 2003: 474). Przeszłość, terażniejszość i przyszłość są właściwością rozumienia czasu. Socjologiczne więc ujęcie czasu pozwala na kulturowe odzwierciedlenia czasu w podzielanych zbiorowo symbolach, wartościach, regułach, wzorach czy normach (Sztompka 2003: 482). Przyjęcie rozumienia czasu w jednym z trzech wymiarów jest symptomatyczne socjologicznie, bo pokazuje orientację czasową danej społeczności. Dzięki takiemu podejściu można nakreślić „kulturowe profile czasowe” (Sztompka 2003: 482). Akcentowanie przeszłości jest charakterystyczne dla orientacji retrospektywnej, która największą wartość przypisuje pamięci. Terażniejszość to orientacją prezentystyczna, w której doświadczenie jest najważniejszym wymiarem postrzegania świata. Orientacja na przyszłość (prospektywna), przyjmuje zamiary jako narzędzie widzenia świata. Parallele do takiej koncepcji czasu są ideologie wychowania opisane przez Kohlberga i Mayer (1993: 53–56). Trzem ideologiom można przypisać wartości czasowe. Transmisja kulturowa ma za zadanie przekazywanie uczniom wiedzy, norm i wartości zebranych w przeszłości i w koncepcji socjologicznego rozumienia czasu jest zorientowana na przeszłość. W ideologii romantycznej koncentracja na naturalizmie, dowartościowaniu dzieciństwa i widzeniu świata z perspektywy dziecka jest rozumiana jako zorientowana na terażniejszość. Ideologia progresywistyczną rozumie rozwój dziecka jako postęp i osiągnięcie wyższego poziomu w przyszłości poprzez stymulowanie myślenia. Zdobywanie wiedzy jest w nim aktywną zmianą dostarczającą narzędzi na przyszłość. Można więc, uogólniając, wskazać progresywizm jako ideologię zorientowaną na przyszłość.

Rozważania do tej pory przeprowadzone doprowadziły mnie do postawienia problemu badawczego, który ukierunkuje analizę materiału badawczego: Jakie są założenia kultury szkoły w kategoriach prawdy i czasu, w których wzrastają uczniowie w Polsce i na Ukrainie. Czy istnieją, a jeśli tak, to jakie różnice w tym obszarze?

Analiza materiału badawczego

Szczegółową prezentację materiału badawczego przedstawiam w postaci tabeli zestawiającej badane (opisane powyżej) dokumenty.

Zestawienie dokumentów szkoły polskiej i ukraińskiej w analizie ogólnej pokazuje w większości jedynie powierzchowne różnice, wynikające jedynie z organizacji pracy w szkole w Polsce i na Ukrainie (np. zakres lat nauki, układ treści). Istotną różnicą jest jedynie objętość materiałów (na Ukrainie 500 stron, a w Polsce jedynie 20). Identyczne w obu krajach są założenia główne; „stworzenie warunków do rozwoju ucznia” (ukr.) czy „wspomaganie rozwoju ucznia” (pol.). Podręcznik w materiałach ukraińskich jest jeden dla wszystkich szkół w kraju, w Polsce po zmianach tegorocznych także wróciliśmy do koncepcji sprzed 1991 roku do jednej wersji podręcznika. Treści w zakresie nauki języka także mają podobne założenia. Jedynie różnica polega na nieobecności w materiałach podręcznikowych dla dzieci na Ukrainie zeszytów ćwiczeń. Zakres treści jest podobny,

Tab. 1. Zestawienie zawartości założeń programowych szkoły polskiej i ukraińskiej (programu, podręcznika i materiałów dla nauczyciela)

Dokumenty szkoły ukraińskiej:	Dokumenty szkoły polskiej:
Program	Podstawa programowa
Analiza ogólna	
<ul style="list-style-type: none"> dla szkoły początkowej (kl. 1–4) szczegółowo opisane przedmioty (11) program to oddzielnie opublikowany pięćsetstronicowy dokument wyodrębnione, szczegółowo opisane treści nauczania oddzielnie dla każdej z czterech klas 	<ul style="list-style-type: none"> dla I etapu edukacji dla klas I–III kształcenie zintegrowane w obszarach (11) dwudziestostronicowa podstawa programowa opublikowana na stronach MEN-u wyodrębnione treści po klasie I i po klasie III (w rozporządzeniu zmieniającym z 2014 roku tylko wyodrębniono treści po klasie III)
Analiza treści programu – założenia główne	
<ul style="list-style-type: none"> „powszechna średnia edukacja ma zapewnić warunki do intelektualnego, społecznego, moralnego i fizycznego rozwoju uczniów, wychowania obywatela – patrioty” 	<ul style="list-style-type: none"> „celem edukacji wczesnoszkolnej jest wspomaganie dziecka w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym, społecznym, etycznym, fizycznym i estetycznym”
Analiza treści podręczników	
Analiza ogólna	
<ul style="list-style-type: none"> elementarz taki sam dla wszystkich uczniów książka do matematyki taka sama dla wszystkich uczniów Ukrainy brak ćwiczeń dla ucznia w podręczniku 	<ul style="list-style-type: none"> pakiet edukacyjny do wyboru przez nauczyciela (od 2014 r. obowiązuje taki sam dla wszystkich uczniów podręcznik rządowy) ćwiczenia do uzupełniania zawarte w pakiecie
Realizacja treści językowych	
Bukwar	Pakiet edukacyjny
<ul style="list-style-type: none"> poznawanie kolejnych liter, czytanie tych, które zostały wcześniej wprowadzone tematyka skoncentrowana na wartościach narodowych, zajęciach dzieci, tradycjach i bajkach narodowych, znajomości „wieszczów” Ukrainy 	<ul style="list-style-type: none"> poznawanie kolejnych liter, teksty do czytania wprowadzane są już od początku elementarza, zawierają nie tylko wprowadzone wcześniej litery tematyka skoncentrowana na szkole, rodzinie, dziecięcych zabawach, elementach wiedzy ogólnej, związanej z kalendarzem (pory roku i zmiany w przyrodzie)
Zakres treści matematycznych	
Podręcznik do matematyki	Pakiet edukacyjny
<ul style="list-style-type: none"> liczby pierwszej dziesiątki własności przedmiotów figury geometryczne wielkości dodawanie i odejmowanie do 10, liczby 11–20 litr, kilogram, centymetr, decymetr 	<ul style="list-style-type: none"> liczenie i obliczenia rachunkowe (dodawanie i odejmowanie do 10) mierzenie obliczenia pieniężne proste figury geometryczne

Dokumenty szkoły ukraińskiej:	Dokumenty szkoły polskiej:
Program	Podstawa programowa
Realizacja treści poprzez:	
<ul style="list-style-type: none"> • definicyjne wprowadzanie wszystkich liczb i innych pojęć • zadania proste • brak zadań problemowych • brak ćwiczeń do uzupełniania 	<ul style="list-style-type: none"> • ćwiczenia liczby w aspektach, porównywanie liczb, • większość zadań tekstowych prostych • zadania problemowe występują bardzo rzadko • ćwiczenia obliczeniowe najczęściej uzupełnienia w tzw. „okienkach”
Materiały dla nauczyciela	
Kalendarz planowania	Scenariusze do podręczników
<ul style="list-style-type: none"> • tematy do przeprowadzenia (nauczyciel zapisuje tylko daty w kalendarzu planowania) • w książce dla nauczyciela zawarte są wszystkie planowane wypowiedzi nauczyciela do uczniów 	<ul style="list-style-type: none"> • zależne od wydawnictwa (zgodnie z rozporządzeniem zmieniającym z 2014 jednakowe dla wszystkich) • tematy są ściśle powiązane z treściami podręcznika, szczegółowo wyodrębnione treści na każdą lekcję oraz ćwiczenia wraz z sugestiami, jak je należy wypełnić

Źródło: Opracowanie własne.

choć są tutaj także różnice; tematyka podręczników ukraińskich skoncentrowana jest na wartościach narodowych, natomiast w polskich – na życiu codziennym ucznia i tematach związanych z kalendarzem. Zakres treści matematycznych wykazuje także podobieństwa, choć zakres liczbowy w materiałach ukraińskich jest szerszy (dzieci liczą do 20, a w podręcznikach polskich do 10). Podręczniki ukraińskie w zakresie matematyki osadzone są tematycznie wokół definiowania pojęć (w pierwszej klasie liczb), a w polskich materiałach osią poznawania liczb są jej aspekty (kardynalny, porządkowy i miarowy). W obu podręcznikach dominują zadania proste, sporadycznie, jedynie w materiałach polskich można znaleźć zadania problemowe (specjalnie oznaczone na podkreślenie tego typu zadań). Podręczniki polskie i ukraińskie różnią się znacznie stroną graficzną i edytorską. Materiały ukraińskie przypominają podręczniki polskie wydawane przed 1991 rokiem. Materiały polskie są barwne i bardziej urozmaicone edytorsko. Poradniki dla nauczycieli także wykazują wiele podobieństw, w podobnym stylu „prowadzą” nauczycieli poprzez wyznaczanie dużej ilości ćwiczeń dla dzieci czy nawet (w materiałach ukraińskich) zawierają scenariusze z rolą do odtworzenia.

Treści poddane analizie wydawały się różnić obie kultury, ale szczegółowe badanie pokazuje więcej podobieństw niż różnic. Treści są podobne, często wręcz identyczne, szczególnie w rozumieniu wiedzy, zakresach tematycznych, a także podejściu metodycznym.

Założenia kultury dotyczące prawdy i czasu

Tematyka polskiego podręcznika jest w dużej części związana z życiem codziennym uczniów, z rodziną (w tekstach: *Ola maluje, Adam fotografuje, tata tuli, mama tuli*) oraz ze szkołą; (w tematach zajęć: *instrumenty szkolne, kwiaty w klasie, pracownicy szkoły*) Podręcznik ukraiński także zawiera treści związane z codziennością: życie w szkole, w rodzinie, prace polowe i ogrodowe. Jest też kilka tematów przyrodniczych (zoo, nazwy roślin, warzyw i owoców, nazwy zwierząt hodowlanych). Bajki w większości są związane z tematyką zwierzęcą oraz ludową.

Tematyka obu podręczników wykazuje wiele podobieństw. Pokazuje treści w większości znane dzieciom. Brak jest tematów związanych z zainteresowaniami dzieci. Temat na pierwszy tydzień klasy pierwszej *Upiększamy naszą klasę roślinami ozdobnymi...* sugerownie pokazuje, co autorzy podręcznika sądzą o dziecięcych zainteresowaniach (zapewne dracena, juka i pelargonie są interesującymi dziećmi nowościami...). Autorzy podręcznika zakładają, że dzieci powinny obracać się wokół zagadnień związanych z tym, co już znają bądź zakładają, że tak niewiele dzieci mają doświadczeń, a tematyka zaproponowana przez podręcznik będzie dla nich interesująca. Wersja prawdy prezentowana w podręczniku ma wymiar jedynie obiektywny. Jest ta prawda poza dzieckiem, autorzy podręcznika oddzielają konkretne doświadczenie, pokazują prawdę jako nienależącą do dziecka, uniwersalną, niezależną od dziecięcego doświadczenia. Rozumienie czasu pokazuje orientację na przeszłość, materiał nauczania oparty jest na pamięci; zarówno w zakresie sposobu nauczania – zapamiętywanie treści, jak i poprzez akcentowanie przeszłości w wyborze treści nauczania.

Poszukiwanie prawdy w sposobie nauczania także pokazuje podobne podejście. Na przykład początkowy sposób czytania jest taki sam dla wszystkich dzieci, zarówno w podręczniku polskim, jak i ukraińskim, oparty na metodzie fonetycznej, na analizie i syntezie słuchowej (różnią się jedynie znaki graficzne oznaczające głoski; w polskim rozróżnienie na samogłoski i spółgłoski, w ukraińskim jest jeszcze symbol spółgłoski miękkiej oraz oznaczenie akcentowanej samogłoski). Żaden z podręczników nie zakłada, że dziecko może już znać litery, nie ma także możliwości korzystania z innych metod nauki czytania. Brakuje tekstów dla dzieci już czytających. Ponownie prawda jest rozumiana obiektywnie jako oddzielona od indywidualnego doświadczenia. Sposób nauczania w obszarze edukacji społeczno – przyrodniczej w podręczniku ukraińskim także pokazuje tę tendencję: temat *Czym my patrzymy*⁴ zawiera tekst, pod tekstem ilustrację, na której należy znaleźć różnice i pytania: *Jakiego koloru masz oczy; czarne, niebieskie, szare, zielone, a może brązowe? Pod nimi polecenia do omówienia w klasie: Czemu nie wolno wycierać oczu brudnymi rękoma? Czemu nie wolno długo oglądać telewizji? Czy wstyd nosić okulary? Dlaczego trzeba ostrożnie obchodzić się z ostrymi przedmiotami?* W polskiej książce dziecko ma zapamiętać np. nazwy kwiatów (malwa, róża, astry, maki), oraz podział roślin na drzewa krzewy, rośliny zielne (powiązany z przyklejaniem naklejek z przedstawiciela-

⁴ H.M. Bibik, H.C. Kowal, *Wikoneczko, Ja i Ukraina*, Kijiw 2002, A.C.K., s. 10.

mi każdej grupy). W ukraińskim podręczniku do matematyki tak dziecko „poznaje” liczbę: *Popatrz, jak utworzono liczbę dwa. Jak do jednego koralika dołożysz jeszcze jeden, to będzie liczba 2. Liczbę dwa oznaczamy cyfrą dwa*⁵. Taki sposób rozumienia wiedzy ponownie pokazuje wiedzę na poziomie prawdy wiedzy odtwarzanej jedynie, niezwiązanej w dziecięcym konstrukcjami poznawczymi. Transmisja kulturowa dominująca w takim podejściu jest świadectwem czasowej orientacji retrospektywnej.

Obserwacja polskich⁶ i ukraińskich⁷ materiałów dla nauczyciela także pokazuje wiele podobieństw: szczegółowo w obydwu rozpisana jest rola nauczyciela, właściwie w wersji „występu aktorskiego” do odegrania na lekcji. Materiały polskie:

N: Tablica służy do...

N. Kredą piszemy i...

Zabawa dydaktyczna prawda – nieprawda:

N. Kiedy powiem zdanie prawdziwe – wstajecie z ławek, a kiedy fałszywe – przykucniecie obok ławki.

N. Zegar wisi obok ławki. U. Wstają.

N. W klasie nie ma dzieci. U. Przykucają obok ławki.

Zabawa ruchowa „woda, wiatr, lew”. Dzieci stoją w pobliżu ławek.

N: Woda! U. wchodzą na krzesła.

N: Wiatr! U. kładą się na podłogę.

N: Lew! U. chowają się pod ławkę.

N: Deszcz! U. podnoszą ręce do góry tworząc daszek.

N. Ogień! U. stoją bok ściany.

Dla porównania w przewodniku ukraińskim w ćwiczeniu zatytułowanym *Przywitanie nauczyciela* jest zapisane:

N. Dzieci, o i staliście się uczniami. Tyle czekaliście na ten szczęśliwy dzień. I ja jestem bardzo zadowolona, że przyszlście do nas. Ja jestem waszą pierwszą nauczycielką (nauczyciel podaje swoje imię i imię po ojcu, uczniowie powtarzają). Dzisiaj wasz radośny dzień, wasze pierwsze szkolne święto. Was radośnie przyjęła szkoła. Popatrzcie, jaka ładna klasa, jakie czystutkie ławki. Tu wy będziecie uczyć się, przyjaźnić, odpoczywać.

Materiały dla nauczyciela ponownie pokazują prawdę konstruowaną nie tylko poza uczniem, ale także poza nauczycielem. Nie ma w materiałach propozycji do wyboru, są właściwie tylko zadania do wykonania, aby „zrealizować materiał”. Jeśli się pochylimy nad wartością powyższych kwestii do wypowiedzenie lub zasadnością ćwiczeń, możemy dojść do wniosku, że ten materiał obraża właściwie intelekt nauczyciela i dziecka, pozbawiając możliwości choćby wyboru czy rezygnacji z ćwiczeń, nie wspominając już

⁵ Tłumaczenia materiałów z języka ukraińskiego dokonane zostały samodzielnie przez autorkę tekstu

⁶ S. Łukasik, H. Petkowicz, E. Witkowska, *Wesoła szkoła i przyjaciele Przewodnik metodyczny*. Część 1. Warszawa 2013, WSiP.

⁷ N.O. Budna, N. Pohodźaj, H.B. Szost, *Lekcje nawczannia czytania i pisanie, 1 klasa, część pierwsza, pomocnik dla nauczyciela, cz. I*. Nawczalna Kniha – Bogdan, Termopil 2005.

o własnym rozumieniu czy interpretacji. Odtwarzanie czy realizowanie materiału także świadczy o retrospektywnym profilu czasowym kultury.

Paradoksalnie, dla nakreślonej tu kultury zorientowanej na prawdę obiektywną i czasowy profil retrospektywny zapisy w programach deklarują przeciwnie; osobisty, subiektywny sposób rozumienia prawdy, sprofilowany na przyszłość: *Powszechna średnia edukacja ma zapewnić warunki do intelektualnego, społecznego, moralnego i fizycznego rozwoju uczniów, wychowania obywatela – patrioty a w planie strategicznym utworzenie bazy do kształtowania demokratycznego współzycia, jaki wyznacza edukacja, wychowanie, kultura najwyższej wartości, niezmiennie czynniki stabilnego, przyspieszonego rozwoju Ukrainy*⁸. To rzeczywiście największy paradoks tych materiałów...

Podsumowanie

Tak zaprezentowany materiał badawczy po użyciu narzędzia badawczego, polegającego na spojrzeniu na dokumenty z perspektywy kultury szkoły, a szczególnie – założeń dotyczących prawdy i czasu, pozwala na pewne uogólnienia.

Tab. 2. Zestawienie badanych dokumentów w kontekście kultury szkoły (zgodnie z fragmentem koncepcji kultury organizacyjnej E. Scheina: założeniami dotyczącymi prawdy i czasu)

Uogólnione obserwacje materiału badawczego	Założenia dotyczące prawdy	Założenia dotyczące czasu
1. Obydwa programy ściśle wyznaczają treści nauczania, zakres, treści i sposób nauczania.	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość
2. We wszystkich analizowanych materiałach ukraińskich i polskich nie ma możliwości indywidualnego doboru treści do poziomu kompetencji i rozwoju dzieci.	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość
3. Świat społeczny w analizowanych podręcznikach uporządkowany jest wokół tematów szkoły, rodziny, ojczyzny, zaprezentowana jest wizja świata idealnego, a nie realnego	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość
4. Podręczniki z obu krajów nie problematyzują rzeczywistości (brak pytań problemowych, zadań problemowych, realnych problemów do rozstrzygnięcia)	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość
5. Nauczyciel w materiałach polskich i ukraińskich jest ograniczony podręcznikiem, scenariuszem, kalendarzem planowania, książką dla nauczyciela, pakietem edukacyjnym do wypełnienia, nie ma możliwość wyboru innych treści spoza „zadanych”.	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość

⁸ *Programi dlia serednioj zagalnooswitnoj szkoły, 1–4 klasi*. Kijiw 2006, Wyd. Początkowa Szkoła.

Uogólnione obserwacje materiału badawczego	Założenia dotyczące prawdy	Założenia dotyczące czasu
6. Podobne zapisy programowe „symulują” otwartość systemu edukacji na rozwój indywidualny, natomiast szczegółowa analiza materiałów zaprzecza takiemu zapisowi, ponieważ nauczyciel zobowiązany jest do realizacji treści z podręcznika i materiałów zawartych w scenariuszu.	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość
7. Podręczniki w koncepcji nauczania bazują na zapamiętywaniu treści nauczania (orientacja retrospektywna); w podręczniku ukraińskim ma to jeszcze wymiar pamięci narodowej.	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość
8. Brak doświadczenia rzeczywistości przez dzieci, brak orientacji prezentystycznej.	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość
9. Brak konstruowania zamiarów, uruchamiania wyobraźni. brak orientacji prospektywnej.	prawda jako wartość obiektywna	orientacja na przeszłość

Źródło: Opracowanie własne.

Odpowiedź na postawiony przed analizą materiału badawczego problem badawczy brzmi następująco:

Kultura szkoły polskiej i ukraińskiej w swoich założeniach zorientowana jest na prawdę rozumianą obiektywnie. Prawda w takim rozumieniu ma wartość uniwersalną, jest konstruowana ponad i poza jednostką, niedostępna jest osobistemu poznaniu. Wylacza więc uczniów z aktywności poznawczej, dając im jedynie możliwość przyswojenia wiedzy, która jest poza nimi, niejako „z drugiej ręki”, poprzez podręcznik czy nauczyciela. Kultura szkoły polskiej i ukraińskiej w założeniach dotyczących czasu zorientowana jest na przeszłość. Nie dostarcza więc uczniom umiejętności i możliwość rozumienia i oswojenia przyszłości. Koncentracja na przeszłości świadczy także o dominującej ideologii transmisji kulturowej. Nie ma w tym zakresie żadnych istotnych różnic pomiędzy kulturą szkoły polskiej i ukraińskiej.

Literatura

- Ornstein A.C., Hunkins F.P., (1998), *Program szkolny. Założenia, zasady, problematyka*. Warszawa, WSiP.
- Bibik H.M., Kowal H.C., (2002), *Wikoneczko, Ja i Ukraina*. Kijiw, ACK.
- Bogdanowicz M.B., (2001), *Matematyka 1*, Kijiw, „Oswita”.
- Budna N.O., Pohodźaj N. A, Szost H.B., (2005), *Lekcje nawczannia czytania i pisanie, 1 klasa, część pierwsza, pomocnik dla nauczyciela. Cz. I*. Termopil, Nawczalna Kniga – Bogdan.

- Hofstede G., Hofstede G.J., (2007), *Kultury i organizacje*. Warszawa, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Kalendarne planuвання, 2010–2011 nawczalnij rik, 1 klas*, (2010). Tarnopol, Wyd. Podręczniki i Pomoce.
- Kohlberg L., Meyer R., (1993), *Rozwój, jako cel wychowania*. W: Z. Kwieciński, L. Witkowski, *Spyry o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*. Warszawa, IBE.
- Konecki K., (1985), *Kultura organizacyjna*, „Studia Socjologiczne”, nr 3–4.
- Kostera M., Kownacki S., Szumski A., (2000), *Zachowania organizacyjne: motywacja, przywództwo, kultura organizacyjna*. W: A.K. Koźmiński, W. Piotrowski (red.), *Zarządzanie. Teoria i praktyka*, Warszawa. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Korczeńska O., Korduba N., (2004), *Matematyka. Konspekty lekcji, 1 klas*. Tarnopol, Wyd. Podręczniki i Pomoce.
- Linton R. (2000), *Kulturowe podstawy osobowości*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Łukasik S., Petkowicz H., (2013), *Wesoła szkoła i przyjaciele. Podręcznik. Edukacja wczesnoszkolna*. Klasa 1. Część 1. Warszawa, WSiP.
- Programi dlia serednij zagalnooswitnoj szkoły, 1–4 klasi*, (2006). Kijiw, Wyd. Początkowa Szkoła.
- Sztompka P., (2003), *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków, Wydawnictwo Znak.
- Tuohy D., (2002), *Dusza szkoły. O tym, co sprzyja zmianie i rozwojowi*. Warszawa, Wydawnictwo naukowe PWN.
- Waszulenko M.C., Skripczenko N.F., (2010), *Bukwar*. Kijiw, Wyd. „Oswita”.
- Zybertowicz A. (1995), *Przemoc i poznanie. Studium z nieklasycznej socjologii wiedzy*, Toruń, UMK.